

RECENZE

Súpis pamiatok na Slovensku. I: A—J. Zpracoval kolektiv autorov. Vedecká redaktorka doc. dr. Alžběta Güntherová. Bratislava 1967, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. S. 536. Cena 70 Kčs.

Ediční podnik Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, nazvaný Súpis pamiatok na Slovensku a plánovaný na čtyři svazky velkého formátu (I: A—J; II: K—P; III: R—Ž — s bibliografií a s rejstříkem autorů, sc. umělců; IV: 1000 reprodukcí fotografií), vzbudí nepochybně překvapení pohotovostí, odvahou, ale ovšem i jistou bezstarostností. Byl jsem požádán editory o recenzi tohoto díla ve SPFFBU (F). Je to úkol nemalý a je nad mé možnosti sledovat, zda autoři Súpisu v určité slovenské obci některý objekt nezaznamenali nebo popř. chybně analyzovali apod. Mohu se vyjádřit jen k několika základním otázkám publikace.

Její titul je určen dvěma teriminými, soupis a památka. Co je to „soupis“? Kladu tuto otázku — zdánlivě nesmyslnou — především proto, že si nejsem jist, zda vědecké redakci Súpisu je význam „soupisu“ jasný. V úvodě k vydanému prvnímu svazku Súpisu jsou totiž vylíčení jednak dějiny soupisové práce na Slovensku, jednak principy, podle nichž byl nynější Súpis proveden. A v těchto dějinách jsou jmenovány knihy autorů (J. Hofmana, Jos. Vydry — nikoli Václava či Valdemara?, V. Mencla, Vl. Wagnera atd.), které nemají se „soupisy“ nic společného. Co je tedy „soupis“? Podle trendu, jak se odchrál od druhé poloviny 19. století hlavně ve střední Evropě působením jednak „přísné“ umělekohistorické vídeňské školy, jednak vlivem vynikající rakouské a říšskoněmecké státní administrativy, je tzv. Soupis vědecký seznam památek „in situ“, uspořádaný topograficky. Lze připomenout, že seznamy památek ocitnuvších se mimo původní prostředí ve sbírkách nazýváme katalogy a že tzv. korpusy jsou seznamy památek, sestavované z věcného zřetele (bez ohledu na umístění).

O smyslu Soupisů se v literatuře obvykle tvrdí, že je dvojitý: vědecký a praktický. Pro vědeckou historii umění jsou Soupisy nepochybně heuristickým základem a jejich geneze zřetelně naznačuje, že tato funkce byla hlavní. Druhý, praktický důvod pro vznik Soupisů, tj. že jsou nutným předpokladem pro památkovou péči, je však dosti sporný. I když by se zdálo, že památková péče vyžaduje evidenci svého materiálu, fakticky je známo za 1^o, že péče o památky existovala dávno před založením Soupisů. Za 2^o: Soupisy neobsahují údaje o havarijním stavu objektu, jež jsou ovšem pro praktickou a cílevědomou památkovou péči primární. Současnou situaci objektu mají zachycovat památkové karty, nikoli Soupisy. Za 3^o: Je-li ve státě svěřena péče o památky odborníkům, jsou pro ně Soupisy zbytečné. Je třeba nutno předpokládat, že se památkový odborník např. před komisí připraví a že si ostatně nepotřebuje před objektem předčítat analýzu objektu ze Soupisu, kterou musí provést sám z autopsie jako znalec. Také za 4^o: vědecká interpretace objektu v Soupisu je často umožněna teprve poznatky získanými při opravách památky. S tím, co jsme právě uvedli, je zcela ve shodě skutečnost, že např. v českých zemích se začal vydávat Soupis památek historických a uměleckých v království českém až roku 1895 (v Rakousku Österreichische Kunsttopographie dokonce teprve 1907) a to nákladem Archeologické komise České akademie věd a umění. Rovněž Umělecké památky Čech (Praha 1957) vyšly v Československé akademii věd. Založení Státního fotometrického ústavu v Praze roku 1919 na věci nic nezměnilo, jelikož dokumentace je jen pomůckou Soupisu.

Jak se má tedy rozumět pojetí, že památková péče vyžaduje Soupisy a že na Slovensku začal vydávat Súpis pamiatok Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a nikoli — jak by se analogicky a logicky očekávalo — Slovenská akademie věd v Bratislavě? V 19. století byla v Rakousku památková péče značně odkázána na dobrovolné, umělekohistoricky neskolené síly konzervátorů. Pro ně byly vědecké Soupisy nepochybně důležité. Ve 20. věku — v socialistickém, tj. vědecky řízeném státě — byla zákonem 1958 o kulturních památkách svěřena konkrétní památková péče národním výborům všech tří stupňů, tedy MNV, ONV a KNV. Památkovou péči na stupních MNV a ONV ovládají diletanty, ale i na stupni KNV působí ředitelé krajských středisek, vzdě-

laní pouze na obecných a měštanských školách. Za tohoto stavu je zase přirozené, že odborní pracovníci, existující pouze v nejvyšším orgánu (SÚPSOF) a ve krajských střediscích (částečně), dodávají aktivní péči sice nutně, ale nepříslušně. Súpisy a *podporují tak zákonem instalovaný diecénišmus*. Kromě toho zbytečně, jelikož MNV, ONV a KNV si v praxi zavedou i se Soupisy, *co chtějí*. Brněnský předseda KNV dal zborit středověký kostel v Hustopečích (s románskou lodí) a uzákoněnou Národní památku (hrad Špilberk) hodlal využít na koleje. Z tohoto stavu také přirozeně plyne, že se jediná odborníci v památkové službě zabývají vším možným, ale *nikoli skutečnou péči o památky*.

Lze dále uvést, že se ve střední Evropě tradičně konstituoval a osvědčil dvojitý typ Soupisů. Jednak vlastní oficiální Soupisy, jednak tzv. Dehiovy Handbuchy. Jelikož na začátku 20. století bylo zřejmé, že zpracování vlastních Soupisů je dlouhodobým podnikem, na podnět Georga Dehia se usnesla německá obec historiků umění vydat předběžný informativní seznam památek, rovněž topograficky uspořádaný, lišící se od vlastních Soupisů „nedotaženým“ zpracováním materiálu, kapesním formátem, telegrafickým zkratkovitým vyjadřováním a odstraněním obrazové dokumentace. Účel Handbuchu byl opět hlavně vědecký, nikoli památkový. Za protektorátu byla zachycena zabraná okrajová území českých zemí pohotově do těchto „Dehiů“ a mimoto již od r. 1911 (a po válce od r. 1919) byla chystána česká příručka čtyřsvazková (I. Čechy, II. Morava se Slezskem, III. Praha, IV. Slovensko). Jak bylo uvedeno shora, první svazek příručky (Čechy) vyšel až r. 1957 a představil se jako vědecká katastrofa, nemající v moderní historii umění obdoby. Tento český „Dehio“ se přidržel celkem středoevropského vzoru až na formát, jenž asi za situace v polygrafii nebyl u nás vyrobitelný v kapesních rozměrech. Nový slovenský Súpis pamiatok se obsahově podobá spíše „Dehiovi“ než oficiálním Soupisům. Proč se však jinak značně odchýlil od osvědčeného mezinárodního typu, je recenzentovi nepochopitelné.

Druhý termín titulu Bratislavské publikace — památka — je nesporně příliš široký a tím vadný. Český oficiální Súpis se jmenuje Soupis památek historických a uměleckých, český „Dehio“ Umělecké památky. I když Al. Riegl odmítal označení „historické a umělecké památky“ jako tautologii, jeho kritika se nemohla dotknout názvu českých Soupisů, kde „historický“ znamená „jen historický“. Termín „umělecký“ je ovšem naopak úzký, pokud jde o ochranu památek. Připusťme však, že slovo „památka“ není dnes dostatečně vyjasněno, ani „kulturní památka“, jež je podle našeho památkového zákona dokladem minulosti. „Umělecká památka“ není přece dokladem, ale „dilem“. Všimněme si raději konkrétně, jaké „památky“ slovenský Súpis sepisuje. Podle úvodu byly zachyceny „výtvarné“ památky (immobilní a mobilní), prehistorické, „národně-historické“, lidové stavitelství a technické památky. Horní mez: rok 1945 (popř. 1962). Postup u jednotlivých lokalit: 1. Název obce (s udáním okresu), 2. Geografická poloha (s udáním kraje), 3. Prehistorie, 4. Historie sídliště, 5. Sídliště, 6. Lidové stavitelství, 7. Umělecké památky (pořadí „podle zásad historicko-spoločenského vývoje“: hrad, hradby, zámky, kúrie, obytné domy, veřejné budovy, sakrální stavby, drobné architektury a pomníky, hřbitovy), 8. Technické památky, 9. „Národně historické“ památky. Súpis se zabývá nejen objekty na místě, ale i materiálem z obce odvezeným (zavlečeným).

Jelikož soupis památek typu „Dehia“ lze považovat za vědecky „nedotaženou“ náhražku oficiálních Soupisů, je záhodno uvážovat obsah slovenského Súpisu podle programu vlastních Soupisů, z nichž „Dehio“ by byl jistým výstahem. Ovšem pro české Soupisy žádný přísně závazný program neexistoval, nejsou jednotné. Prováděl jsem v době mezi světovými válkami na západní Moravě soupis pro Českou akademii věd a umění a po celých dvacet let jsem marně usiloval dostat od Archeologické komise jasné údaje pro práci v tomto směru. Musil jsem si obsahový projekt Soupisu vypracovat sám a předkládám jej při této příležitosti jednak k diskusi (situace se nezměnila), jednak jako vodítko k posouzení slovenského Súpisu.

Súpis, uspořádaný topograficky v rámci okresů politické správy, měl by podle má zkušeností obsahovat:

A: Úvodní údaje

1. Jméno obce:
 - a) Doklady jména z písemných pramenů.
 - b) Etymologie názvu.
2. Historie obce:
 - a) Seznam nejstarších a hlavních pramenů.
 - b) Bibliografie k dějinám obce.
 - c) Dějiny obce v konkrétní zkratce.
3. Pomístné názvy v katastru obce.

Poznámky ad A: Místní jméno jakožto označení hmotného jevu má pro Soupisy neobyčejný význam. Neznámená zasahování do nchmotných památek jazykozpytu. Moderní zpracování místních jmen existuje zatím jen pro Čechy (Ant. Profous), vynikající heuristicky, v etymologických

někde sporné. Pokud jde o pomístné názvy, programu Soupisů by patrně odpovídal výběr topik, vztahujících se k hmotným pozůstatkům (např. stráže, přesečky, mosty, hradiště, pouště a jména zaniklých osad). Slovenský Súpis, zahrnující celé Slovensko, musil přidat k jménu obce určení okresu a kraje, avšak z nepochopitelných důvodů tato data odtrhuje od sebe. Hned za jménem přidává Súpis geografické údaje, které z hlediska Soupisů lze považovat za zbytečné. Soupisy mají vždy mapu a také pro Súpis by stačila vhodná mapa (s uvedením souřadnic u jednotlivých obcí). Následující stručné historie obcí v Súpisu byly sepsány bez ohledu na jejich funkci a jsou vůbec svého druhu. Konstatuje se např. — zřejmě v duchu vulgárního marxismu — že se obyvatelé vsí zabývali zemědělstvím (nikoli např. výrobou umělých diamantů), a že po moru jich bylo v osadě vždy méně. Jsou to skutečně otřesné poznatky pro zkratku dějin obce. U Bratislavy se uvádí v „Súpisu pamiatok“, že v městě vznikl 1869 dělnický spolek Vorwärts a že r. 1904 začaly vycházet Robotnícké noviny. Zato však chybí seznam požárů. K první zmínce o Bratislavspurch (907) by bylo nutno dodat, že se zachovala v pozdním prameni a vysvětlit maďarské jméno Bratislavy. Atd., atd. Není možné se zdržovat u těchto „podstat“. Jsou neuváženě dekorativní.

B: Prehistorické památky, nálezy mincí

1. Prehistorické nálezy.

- a) Bibliografie (zahrnout ve zvláštní odstavce ku A. 2. b ?).
- b) Seznam nálezů.

2. Nálezy mincí:

- a) Bibliografie (zahrnout ve zvláštní odstavce ku A. 2. b ?).
- b) Seznam nálezů.

Poznámky ad B: Prehistorické údaje Súpisu recenzoval Ant. Točík. Jejich rozsah asi odpovídá možnostem publikace.

C: Sídliště (ves, město)

1. Seznam staré dokumentace obrazové a plánové (ikonografie).
2. Poloha obce (situace).
3. Sídlní typ vsí (nebo) Urbanistická analýza půdorysu města.
4. Typ plůžiny.
5. Stavební vývoj obce.
6. Hrazení obce nebo města (hradby, brány).

Poznámky ad C: Sídlištní geografové z ČSSR by se měli domluvit na jednotné terminologii vesnických typů a plůžiny (bez její charakteristiky není určení sídlištního typu úplné). Súpis v třídění vesnických osad se sice celkem neodchyluje od prací brněnských badatelů (Fr. Říkovský, Zd. Lázníčka), ale úplná shoda by byla nejdůležitější. Typ plůžiny není uváděn a ani stavební vývoj osad, který lze v českých zemích sledovat pomocí katastrálních operátů do třicetileté války a pomocí dalších pramenů někde až do středověku. Na jižní Moravě (např. na Mikulovsku) byly i vsi vesměs ohrazeny, s branami. Za vážný nedostatek Súpisu lze však považovat velké neurčitosti v rozboru historických jader měst, jejichž důsledkem je nepochybně okolnost, že na žádném městském půdorysu v publikaci nebyla analýza podána graficky. Tak např. půdorys Bratislavy na str. 149 je zcela nenázorný.

D: Sídlo

1. Hrad, dvorec, tvrz, zámek:
 - a) Speciální prameny.
 - b) Speciální bibliografie.
 - c) Speciální ikonografie.
 - d) Sídlo podle zpráv.
 - e) Popis (situace, dispozice, materiál a technika, popis).
 - f) Rekonstrukce (archeologická interpretace).
 - g) Datování, provenience.
2. Zařízení (vnitřní).
3. Zahrada a okolí.

Poznámky ad D: Slovenský Súpis klade ve svém systému po záznamu „sídla“ (hradu) hned obytné stavitelství, ať ve vsi, ať ve městě. Tento postup — opět asi plynoucí z „marxistické“ vědeckosti — lze kritizovat ze dvou bodů. Bylo-li možné zařadit po rozboru sídliště hned prolánní sídlo v sídlišti jakožto obvykle i historicky i výtvarně dominantní, je nutno se zabývat po „sídle“ druhou uměleckou dominantou sídliště, tj. sakrální architekturou. I ta patřila k „lidu“ a nezbyvá jen na ocoť, což je i nebezpečné, neboť se naznačuje NV, že o církevní památky v péči o památky celkem nejde. Zadržet: je třeba se dohodnout, budeme-li např. chránit jako památky v socialistické vesnici domy z 20. století a domy po roce 1945 (str. 147), neboť se

objevily v Súpisu pamiatok, ale i vůbec rozhodnout, jak si péči o památky lidového stavitelství na vsi představujeme. Budou se opravovat a budeme družstevní zemědělce se zavedenou velkovýrobou nutit v nich bydlet nebo je přeneseme do skansenů a tím je zničime nebo je dokonale zdokumentujeme a elaboráty uschováme v archívech? Mohla by vědecká redaktorka přijatelně vysvětlit, proč se mají chránit jako památka domy zemědělských dělníků na státním statku z 20. století v Bajči u Komárna (str. 27)? Co je to památka?

E: Sakrální architektury

1. Kostely, kláštery, synagogy, na vsi kaple a zvonice se zvonem. (Body a—g stejně jako u „Sidla“ sub D).
2. Zařízení.
3. Hřbitovy u kostelů (a hřbitovy volné).

F: Městské veřejné budovy (na vsi rychty, obecní pečetiidla)

G: Městské obytné stavitelství

H: Drobné architektury, kříže, sochy, pomníky

CH: „Historické“ památky (i technické)

Poznámky: Diskusní je otázka, mají-li být do Soupisů zarazeny inventáře veřejných místních sbírek a archivů s místním materiálem (pouze tohoto) nebo mají-li striktně být pořízovány zvláštní katalogy těchto institucí. V českých Soupisech nebyla tato otázka obecně rozhodnuta. Druhá cesta se zdá patrně důslednější, nehledíme-li již k praktické stránce věci.

Jak patrně, byl jsem nucen ke konci svou recenzi zstručňovat. Je však třeba se ještě dotknout několika bodů. Soupisy by měly zachycovat patrně nejen památky zachované, ale i nezachované (zaniklé vsi, kostely), u nichž by ovšem schéma záznamu bylo příslušně omezeno. Súpis by si však neměl všimnout památek zavlčených. Velmi závažnou otázkou je dále postup a způsob popisů a tím i jazyková stránka Súpisu. Súpis značně „vypiauvaj“ (např. namátkou na str. 195: kostel trinitárov . . . centrální barokní, začali ho stavět roku 1717 a vysvětili roku 1727, loď má oválný půdorys, prodloužený na jedné straně presbyteriem, na druhé předsíní . . .). Jednou popis začne vnějškem, jindy vnitřkem. Neobyčejná a přehnaná pozornost je věnována obytnému stavitelství. Na str. 188 jsou podrobně popisovány klenby, ačkoliv hned nad popisem je umístěn půdorys, ale profilace žeber zůstala neznámá. Atd., atd. Publikace by získala na přehlednosti dalším typografickým rozlišením sazby odstavců. Zůstaly tiskové chyby, např. str. 22: barokní z druhé pol. 19. století. Obrazová dokumentace (půdorysy, jako v „Dehiovi“) je primitivní. Zbytečně velké půdorysy nemají udány světové strany, jsou bez měřítka a bez grafického znázornění slohových rozborů.

Od vydání Uměleckých památek Čech (1957) k vydání Súpisu pamiatok (1967) minulo deset let. Je mezi oběma pracemi valný rozdíl? Súpis je dokonce ještě hojovný, zcela podle bechyňských hesel z padesátých let. Nad kým zvitčel? Přemohl starostlivou vědu. S pomocí odborných recenzentů rukopisu.

Václav Richter

Rakouské umění 18. století ve sbírkách Národní galerie v Praze. Výstava Národní galerie v Praze a Střediska státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje. Praha 1965. 75 stran textu, 25 reprodukcí.

Výstava rakouského malířství 18. století ve sbírkách Národní galerie v Praze, instalovaná v letech 1966–1968 na zámku v Jemništi u Benešova, proběhla za poměrně malého zájmu naší veřejnosti. A přece šlo o významnou událost nejen svým tématem a kvalitou exponátů, ale také celkovou prezentací. Výstava byla vzorně instalována a doprovázena vědeckým katalogem s podrobnou dokumentací a s velmi závažnou úvodní stáří P. Preisse. Bylo by proto skutečně žádoucí, aby došlo k repríze výstavy, nejlépe ovšem přímo v Praze.

Soubor obrazů (doplňný z instalačních důvodů několika sochařskými díly) byl vybrán z bohatých fondů Národní galerie, které pro nedostatek prostoru jsou již po celá desetiletí uloženy v depozitářích. Autorovi se podařilo sestavit skutečně kvalitní a zajímavou kolekci, v níž jsou zastoupeny všechny obory malby: obrazy náboženské, mytologické, podobizny, krajiny, společenské žánry i zátiší, a vedle „hotových“ obrazů i skici. Tematická úplnost nahradila aspoň do značné míry některé nedostatky v zastoupení jednotlivých mistrů, z nichž chybí v první polovině století snad nejcitelnější D. Gran a snad i B. Altomonte, a ve 2. polovině někteří významní reprezentanti Trogrový školy, z nichž je zastoupen jen F. A. Maulbertsch, J. W. Bergl a F. Sigríst. Fond rakouské barokní malby v Národní galerii není, jak patrně, prost některých mezer. Zato je však jeho součástí bohatá kolekce krajin Christiana Hilfgotta Branda (1695–1756), jež sem